

BÁTHORY MIKLÓS VÁCI PÜSPÖK (1474–1506) EPITÁFIUMA

„Vácott – középkori püspöki székhelyeink között egyedülálló módon – egyetlen középkori sírkő sem maradt fenn épségben, és a töredékanyag is lényegében értékelhetetlenül csekély mind művészeti, mind történeti szempontból. Az egykori vár területét, ahol a középkorban a székesegyház is állt, 1719-ben kapták meg a ferencesek, akik évtizedekig építették templomukat és kolostorukat. Még az alapok ásásakor került elő Báthory Miklós sírlapja, amelyből a hagyomány szerint a kolostor mosdómedencéjét faragtatták ki, feliratát Pray György közléséből ismerjük.” Az Országos Műemlékvédelmi Nyilvántartás témánkra vonatkozó részét idéztem.¹ Az itt közölteket vegyük sorra. Csekély és tárgyunk szempontjából értékelhetetlen kőtöredékek, egy átfaragott márványlap, amin ma már betűnek a helye sem látszik. Másfelől van egy sírfőirat, tegyük hozzá, tíz verssor, romlatlan állapotban. Ez utóbbit Pray György közléséből ismerjük és idézzük máig. A következőkben ezzel a sokat vitatott epitáfiummal foglalkozom.

A székesegyház pusztulásának forrásokra támaszkodó története a Régészeti Topográfiában olvasható.² Innen tudjuk, hogy ott szó szerint kő kövön nem maradt. A török háborúk során maguk a várvédők bontották le az épületeket, hogy az így nyert kövekkel erősítsék meg a védőbástyákat. A további pusztítást a sokszoros ostrom végezte el. A visszafoglalt városba érkező ferences atyák templomuk és rendházuk fölépítéséhez a romhalmazból bányászták ki a hatalmas kváderköveket. Erre engedélyt kaptak azzal a föltétellel, hogy ami még megmenthető, azt kíméljék. Vác életének erről a korszakáról az egyetlen tanúságtevő Róka János plébános, utóbb kanonok. Az ő visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy ekkor került a felszínre Báthory Miklós püspök vörösmárvány sírlapja: „rothmarmorne Grabdecke des Bischofs Bathori”, amelyből az atyák mosdómedencét: „Ein allgemeines Wachsbecken” csináltattak.³ Róka János szerint tehát az előkerüléskor a márványlapon még olvasható volt a püspök neve.

¹ A tájékoztatást Lővei Pálnak köszönöm.

² *Magyarország Régészeti Topográfiája*, 9. kötet. Pest megye. A szobi és a váci járás. Budapest 1993, 380–399.

³ ROKA JOHANN, *Alt und neu Waitzen*. Preßburg und Kaschau, J. M. Landerer 1777, 41–42.

A sírkőből faragott márványmedence falikúttá alakítva ma is látható. A vár területén fölépült egykori ferences kolostor refektóriumából újabban az épület egy másik földszinti helyiségének falába építették be.⁴ Ott jártunkkor Lővei Pál és Mikó Árpád úgy tapasztalták, hogy a sírkő egykoron Báthory Miklós nevét is tartalmazó oldalát faragták át barokk fali medencévé. A hátlap a régen is, és ma is megmunkálatlan márványfelület. (1. kép)

A sírlap előkerüléséről legelőször hírt adó Róka János műve 1777-ben jelent meg az egykori jezsuitáknak, ekkor már Landerer működtette pozsonyi-kassai nyomdájában. Hogy a sírkövön ekkor még valami vers is volt olvasható, arról Róka nem tesz említést. Ez azért érdekes, mert az epitáfium teljes és ép szövegét már egy évvel korábban, 1776-ban közölte Pray György egy ugyancsak a Landerer-nyomdában megjelent művében.⁵

Praynak ez a munkája, a Specimen, címe szerint is az első kísérlet arra, hogy a magyarországi érsekségekről és püspökségekről áttekintést adjon. Minden egyes székhely történetének rövid ismertetése után felsorolja az egyháznagyokat évről-évre, ahogyan azt akkor rendelkezésre álló történeti forrásokból, leginkább oklevelekből megállapíthatta. Hivatkozások ritkán vannak. Az előszóban megemlíti, hogy ha valami emlékezetre méltó adódik, azt csak „ad calcem” fogja közölni, hogy ezzel a névsorokat ne zavarja. Így közli a megfelelő helyen, lábjegyzetben Báthory Miklós epitáfiumát is, úgy azonban, hogy forrását nem említi:

Epitaphium de illo hoc exstat:

Nicolaus Bathor jacet hoc sub marmore Praesul,
Gloria qui sanctae Religionis erat.
Quid quid habent Legum speciosa volumina, norat,
Noverat et quid quid pagina sacra docet.
Historias omnes, celebravit carmine vates,
Lingua Latina sibi, Graecaque nota fuit.
Te Regina poli coluit Tibi nobile struxit
Hoc opus, obsequio praemia redde pio.
Scilicet hanc animam, posito jam corpore, Virgo
Angelico socies, perpetuesque choro.

⁴ Dr. Horváth Ferenc levéltár-igazgató úr 2006. december 5-én úgy tájékoztatott, hogy a falikutat a kolostor hajdani refektóriumából 1979-ben bontották ki, és beépítették az ún. portáshelyiségbe.

⁵ PRAY GEORGIUS, *Specimen hierarchiae Hungaricae*. I. Posonii-Cassoviae, J. M. Landerer 1776, 349.

Hogy Pray honnan jutott a sírvers teljes szövegéhez, arra utalást a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött teljes kézírathagyatékában remélhettem. Meg is van ott a Specimen két kézírata is, az egyik a cenzúrának, a másik a Helytartótanácsnak benyújtott példány.⁶ Az első végig Pray keze írása. Mindkét kéziratból megállapítható, hogy a mű már évekkel korábban kész volt, csak a kiadás késett. A szerző a közben eltelt időben tudomására jutott adatokat utóbb beledolgozta a törzsszövegbe. Ha nem volt hely, akkor beillesztett lapokra kerültek a pótlások. Így írta a Báthory-epitáfiumot is külön lapra, a forrás megnevezése nélkül. A szöveg mindkét kéziratban Pray saját kezű bejegyzése. (2. kép) A vers eredetét illetően a gazdag Pray-hagyaték további vizsgálata sem járt eredménnyel.

A megoldáshoz más út vezetett. Éppen a Specimen megjelenésének évében, 1776-ban adta ki az ugyancsak jezsuita Wágner Károly Váradí Páter leveleskönyvét. Ő is a hajdani jezsuita nyomdát működtető Landererre bízta művét. A kötetben Váradinak egyik Báthory Miklóshoz írott leveléhez Wágner a következő megjegyzést fűzte: „Memoriam Nicolai tuetur epitaphium quod ex templo Cathedrali Vacien. a manu coeva rescriptum, et in Tabulario Urbis Bartphensis repositum ita habet” – és közli a verset ugyanúgy, ahogyan azt Praynál találjuk.⁷ Tehát Wágner idejében volt Bártfa város levéltárában a versnek egy olyan kézírata, amelyet a keletkezéssel közel egykorú kéz magáról a váci székesegyházban lévő eredetiről másolt le. Wágner művének is megvan a cenzúrára benyújtott példánya az Egyetemi Könyvtárban. Hagyatékában az Országos Széchényi Könyvtárban megmaradtak genealógiai gyűjtései, sőt gazdag epitáfium-gyűjteménye is. A Báthory-sírverssel kapcsolatban a lelőhely közelebbi meghatározására sehol, még csak utalást sem találunk.

Nem kétséges, hogy Pray forrása ugyanaz lehetett, mint amelyre Wágner hivatkozott. A két mű, amint láttuk, ugyanazon évben, ugyanazon nyomdában jelent meg. Valószínűnek látszik, hogy Wágner még a megjelenés előtt közölte az epitáfium szövegét Prayjal. Ő pedig, mint egykor meglévőt és elfogadottat („exstat”) iktatta be művébe. Kettejük rivalizálására semmi nyom nincsen. Pray egy helyen hivatkozik is Wágnernek ekkor még kéziratban lévő művére, tehát segítették is egymást.⁸ Wágner önéletrajzában jó érzéssel emlékezik a rendjük eltörlése (1773) után Pozsonyban, éppen történetírói munkásságukat érintően gyümölcsöző időre.⁹

⁶ ELTE Könyvtára, Budapest. Kézirattár. Ab 55. 228v és Coll. Pray XLIV. 189.

⁷ WAGNER CAROLUS, *Petri de Varda archiepiscopi Colocensis epistolae*. Posonii–Cassoviae, J. M. Landerer. 1776. 75–76.

⁸ „Ex Mss. Anal. Caroli Wagner.” Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Ab. 55. 19.

⁹ Biographia mea. OSzK Kézirattár. Fol. Lat. 446. 22r.

Most már közelebb vagyunk a forráshoz. Ez Wágner szerint Bártfa város levéltárában volt akkor, esetleg most ott kereshetjük. Ismerve a levéltárak földolgozási gyakorlatát, reménytelennek tűnt, hogy valamelyik fondban rábukkanjunk a keresett versre. Wágner megjelölése, a „coeva manu”, csak annyit árul el, hogy Báthory halálát követően nem sokkal későbbi időből való a másolat. Már nem is reméltem, hogy a szöveg nyomára jutok, amikor segítséget kaptam Érszegi Géza és Solymosi László kollégáktól. Ők fölhívták a figyelmemet egy 1514-ből való oklevélre. Ez Dózsa György goromba levelének, amelyet Pest és Külső-Szolnok vármegye városaihoz és falvaihoz írt, egykorú másolata. Ennek hátoldalán, más kéztől, található a váci Báthory Miklós-epitáfium másolata. Az irat megvolt a bártfai levéltárban, fényképen pedig az Országos Levéltárban tanulmányozható.¹⁰ A Wágnertől közölt szöveg, most már az eredeti alapján, a következőképpen módosítandó:

Nicolaus bator iacet hoc sub marmore presul
 Gloria qui sancte religionis erat
 Quicquid habent legum speciosa volumina norat
 Noverat et quicquid pergama sacra docet
 Hystorias omnes celebravit carmine vates
 Lingua latina sibi grecaque nota fuit
 Te regina poli coluit tibi nobile struxit
 Hoc opus obsequio premia redde pio
 Scilicet hanc animam posito jam corpore virgo
 Anglorum socies perpetuesque choro

A jól olvasható epitáfium fölött a lapon még két kéziratos verssor van. Ezeket a másoló nem tartotta megőrzésre érdemesnek, ezért utóbb kihúzta. Föltételezhetjük, hogy ez a rész nem tartozott közvetlenül a sírvershez. Ezután kicsit nagyobb közt hagyott, és úgy írta le egy lendülettel mind a tíz sort. A végén már sietett is, az írást elkapkodta. Ezért van az, hogy az utolsó sor első szavát – „Anglorum” – Wágner, tévesen, „Angelico”-nak olvashatta. (3. kép)

¹⁰ Az oklevél kiadva: *Monumentorum rusticorum in Hungaria rebellium anno MDCIV*. Coll. et edd. A. FEKETE NAGY, V. KENÉZ, L. SOLYMOSSI, G. ÉRSZEGI. Budapest 1979. 121–122. (79. sz.) Megjegyzés: „In dorso: Nicolai Báthory episcopi (1474–1507) Vacienensis epitaphium, cuius textus est editus in Budai, Polgári Lexicon (Pest 1866³) I. p. 98. et Katholikus Szemle 16 (1902) p. 240.” A verset a kiadók nem közölték. Az eredeti oklevél: Archivum Districtus Bartphensis. Arch. Civitatis Bartphae. No. 4443. Fényképmásolata MOL, Df 217355. Érszegi Géza segítségével ezt használtam. A Dózsa-levelt kiadta WAGNER az *Analecta Scepusii IV*. Posonii-Cassoviae, J. M. Landerer. 1778. p. 35. egy lábjegyzetben, de a versről ott már nem tesz említést.

Miről tanúskodik a bártfai kézirat másolat? Először is föltűnő, hogy írásjelek nem tagolják a szöveget. Ez már magában is tanúsítja, hogy valóban a kőbevésett eredetiről készült a leírás. Wágnernek tehát igaza volt, amikor ezt megállapította. Áruklódó az is, hogy nincsenek kezdő nagybetűk („bator”, „virgo”) ott, ahol ezt a folyóírásban használnánk. A sírkövön a szöveg tehát végig kapitálissal volt írva. Igaz, a sorok elején mindenütt nagybetűk vannak, de erre a másoló keze járhatott rá, bizonyítékául annak, hogy a kövön is szabályosan tördelve láthatta a verssorokat. A másolat írásképe vitathatatlanul a XVI. század elejének gyakorlatát mutatja. Az oklevelek olvasásában jártas Wágner Károly számára ezért nem volt kétséges a „coeva manu”. A latin nyelvi alakok, a helyesírás ugyancsak megegyeznek az akkor szokásban levőkkel. A kiadásban azután Wágner is, Pray is természetesen a saját koruk kíváncsiainak igazították a vers külső alakját.

Végül is nem kétséges, hogy ez a másolatban fennmaradt epitáfium valóban a váci székesegyházban egykor volt Báthory Miklós püspök síremlékéről készült. Egyetlen megmaradt emléke, tanúságtevője az akkor még eredeti helyén és ép állapotban lévő vörösmárvány lapon olvasható sírversnek.

Lássuk most már magát a verset. Leszögezhetjük, hogy szerzője nem törekedett arra, hogy irodalmi művet alkosson. Ez nem humanista műremek, hanem nagyon is tárgyyszerű, a helyhez, céljához illő, valóban lapidáris alkotás. Követi a műfaj íratlan szabályait. Az első sorban olvasható az elhunyt azonosítása, hogy a sírhoz lépő tudja, kit takar a kő. Ezt követi, mintegy magyarázatként, a halottnak a társadalomban, az egyházban, illetve a tudományban egykor elfoglalt helye. Epitáfiumunk eddig mindenki számára nyilvánvaló közléseket tartalmaz. Az ötödik sor az, amit mindeddig nehezen tudtunk értelmezni:

Hystorias omnes celebravit carmine vates

A föliratnak ez a része azt állítja, hogy a püspök költő (vates) is volt. És, hogy nehogy valami profetikus elhivatottságot tulajdonítsunk az elhunytnak, az epitáfium szerzője magyarázattal is szolgál. A költő-püspök a megtörtént dolgokat verssel tette emlékezetessé. Minthogy Báthory Miklóstól ma egyetlen verssort sem ismerünk, és erre a korabeli források sem tesznek utalást, utólag sok merész és kevésbé merész föltételezés támaszkodott a sírversnek erre a sorára. Annyi bizonyos, hogy a közlés hiteles voltát nincs okunk kétségbe vonni. Ez a kortársak ellenőrző szeme előtt került a márványlapra.

A váci püspöki udvarnak Báthory Miklós korabeli humanista-irodalmi szokásairól a legjobb tudósító Galeotto Marzio. A Magyarországon sok évtizeden keresztül otthonosan mozgó olasz humanista Báthoryt fiatal korától ismerte. Főpapi udvarának méltóságáról és eleganciájáról azt írja: ott mindig

vagy imádkoznak, vagy tudománnyal foglalkoznak, vagy lantkísérettel énekelnek („carmen cantatur ad lyram”), vagy tisztes beszéd járja.¹¹

„Carmen cantatur ad lyram” – vajon közelebb visz-e Galeotto értesítése ahhoz, hogy mit takarhat a sírföliirat „hystorias omnes celebravit carmine vates” sora. Nézzük először Galeotto tudósítását. Ő Mátyás udvarának asztali szokásairól is ír. Ott a zenészek és a cythara-játékosok hazai nyelven („in lingua patria”) lantkísérettel énekeltek („in lyra decantant”) a hősök tetteit.¹² Ezek a lantkísérettel előadott hőselemek akár századokon keresztül hagyományozódhattak, sőt történeti forrásokká is válhattak. Így tud Thuróczi János Hédervári Kont István históriájáról: „quem nostrum evum resonanti lira canit”.¹³ Bonfini így tudósít a kenyérmezei csata után a Báthory István táborában történekekről: „Miliari cantu ...incomposito extemporalique carmine” énekeltek a vezérek és ősök tetteit.¹⁴ Fél évszázaddal később (1548) Verancsics Antal már magyaráz: a történelmi emlékezet híjával lévő magyaroknál csak a lakomákon rögtönzött énekeket találhatni, azokat is csak mintegy a virtusra és az ivásra ösztönzőket.¹⁵ Összegezve tehát, régtől fogva létezett a magyarság bármilyen rétegében az a szokás, hogy lakomákon rögtönözve és természetesen anyanyelven a múlt vagy a jelen dicső tetteit megénekeljék, és ezt valamilyen pengetős hangszer kíséretével tették. Ilyenek hangozhattak a váci püspöki udvarban is? Bizonyosan nem. Már a Galeotto-szöveg környezete is egészen más sugall. Bármilyen keveset tudunk is a Báthory-udvar hétköznapijairól, annyit mégis, hogy az olasz humanistának hitelt adjunk. De másról vall maga a sírvers is, amely a következő sorban Báthory latin és görög tudását dicséri. Még az sem biztos, hogy a pengetős hangszer, bár itt is, ott is lyrának nevezik, ugyanazt a zeneszerszámot jelenti-e.

¹¹ „Perplacuit etiam mihi illa familiae suae dignitas et elegantiae; semper enim in eius domo aut oratur aut studetur aut carmen cantatur ad lyram aut sermo habetur honestus.” Galeotto Martius Narnienesis, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Iohannem eius filium liber*. Ed. L. Juhász. Lipsiae, 1934. 34.

¹² Uo. 18.

¹³ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. I. Edd. E. Galántai, J. Kristó. Budapest 1985, 211.

¹⁴ Bonfini IV 6, 105.

¹⁵ „gens Hungariae nulla in ratione rerum suarum curam atque memoriam ponit, praeterquam in cantilenis, quas tumultuariae compositas in symposiis tantum decantant, virtuti simul et poculis incitamenta facientes.” Verancsics Antal, *Összes művei*. I. Közli Szalay L. Pest, 1857. 179. Érdekes, hogy Verancsics nem tud Thuróczi Krónikájának 1488-as augsburgi és brünni nyomtatott kiadásairól.

Mit értsünk akkor a sírvers rejtélyes során? Milyen költői alkotásokat tulajdoníthattak a kortársak Báthory Miklósnak? A XV. század végén a főpapi udvarok vették át Magyarországon a királyi udvarba már korábban átplántált itáliai humanizmust. A társas élet is az olasz mintákhoz igazodott. Ott is, itt is az ókori szerzőkből vett példákkal éltek. Báthory Miklós és a firenzei Ficino kapcsolata sokszorosán körüljárt téma.¹⁶ Márpedig Ficino körében szokás volt „l’antico modo di cantare i versi alla lira come fece già Orfeo”. A firenzei minta ugyan pontos megfelelője annak, amiről Galeotto tudósít Báthory udvarából, csak éppen ahhoz nem visz közelebb, hogy mit és hogyan verseltek meg ugyanakkor a váci udvarban. Próbáljunk meg mi is az ókori forrásokból közelíteni. Ovidiusnál olvassuk, hogy az első, aki az éneket lantpengetéssel kísérte, Apollón isten volt. Hogy ő mit énekelhetett, arra az ugyanott lévő sorok utalnak.¹⁷ Ő ugyanis tudója volt nemcsak a jelennek, hanem a múltnak és a jövőnek is; ahogyan maga mondja:

per me, quod eritque fuitque
estque patet; per me concordant carmina nervis.

S ami lesz, s ami volt, s ami most van,
Én mutatom meg; a dalt s lanthúrt én hangolom egybe.

(Devecseri Gábor ford.)

A tevékenység ezzel máris a legmagasabb szférába emelkedik, a költő/vates magának Apollón istennek nyomába lép. Sírversünk választott kifejezései: „Hystorias omnes carmine celebravit” a sor olvasóját akkor az Aeneis egy részletére emlékeztették. Az Itáliába érkező Aeneas Euander király udvarában fogadják, és a lakoma után az ifjak és a vének váltakozó kara a vidék egykori hőrozsának, Herculesnek historiáját adja elő versben: „carmine laudes Herculeas et facta ... celebrant.”¹⁸ Két példánk: Ovidius *Metamorphosis* és Vergilius *Aeneis* akkor iskolai olvasmány volt. Aki a sírverset alkotta, és akik azt olvasták, egy nyelven beszéltek, azonos olvasmányélményeik voltak. Ezzel ugyan már ismerjük a gyökereket, de még mindig nem jutotunk közelebb a magyarországi humanista udvari költészet e műfajának gyakorlatához.

¹⁶ SEBASTIANO GENTILE, *Marsilio Ficino e l'Ungheria di Mattia Corvino*. In: *Italia e Ungheria all'epoca dell'umanesimo Corviniano*, a cura di S. Gracioti e C. Vasoli. Firenze, Olschki, 1994. 89–110.

¹⁷ Ovidius, *Metamorphoses* I 517–518.

¹⁸ Vergilius, *Aeneis* VIII 285–303.

Van egy kis verseskötet ebből a korból, amelynek ismerete segítségünkre lehet. Társainál ez annnyival volt szerencsésebb, hogy a szerző is, a mecénás is fontosnak tartotta, hogy a nyomtatás biztosítsa fönmmaradását. Perényi Gábor főúri környezetében írta e verseket 1508–1509-ben a krakkói Paulus Crosnensis.¹⁹ A nyelve természetesen latin, mivel az abban a körben mindenki számára érthető volt. A változatos témák nyilván nem a szerző, hanem a pártfogó ízlését tükrözik. A leghosszabb, Szent László históriája, amely a Szent Király Herculeshez hasonlító (!) tetteit sorolja, elégikus formában. A ház úrnőjének, Frangepán Katalinnak névadó szentjét szapphói óda köszönti. A nagyszámú vendégsereg előtt ezeket a verseket énekelve adták elő, amint ez a kísérszövegből kiderül. A főúri társaság egyik tagja, őt is vers köszönti, éppen a váci püspök unokaöccse, az ifjabbik Báthory István budai castellanus, Lajos trónörökös „fautora”. Ilyenféle versek születhettek az irodalomkedvelő Báthory Miklós püspök váci udvarában is.

Itt a helye, hogy szó essék a Báthory család egy másik tagjának sírverséről is. Báthory István (†1493) erdélyi vajda, a kenyérmezei hős, Miklós püspök bátyjának epitáfiumát kell a fentiek ismeretében szemügyre vennünk. Ő a család legismertebb, legtekintélyesebb tagja, akiről a történelmi forrásokban a legtöbbet olvashatunk. Egy egykori külföldi követ jellemezte a két testvért úgy, hogy a váci püspök az irodalom embere, de tekintélyét, társadalmi elismertségét ennek a bátyjának köszönheti.²⁰ A két testvér háborítatlan jó viszonyban volt egymással. A fentebb említett Váradi Péter, a kalocsai érsek a nagy család két oszlopának nevezi a testvéreket. Érdekes viszont, hogy Báthory Istvánról tudott, hogy „scribere ignorans”. Ami ebben a korban csak annyit jelent, hogy a társadalmi munkamegosztásban neki a hadakozás tudománya jutott. A papírmunkára volt íródeákja, nem is egy. Annyi mégis föltételezhető, hogy nem volt a betű embere, közvetlen környezete sem lehetett az.

Mindezt előre kellett bocsátani, mielőtt az ő epitáfiumát vizsgáljuk. A Nyírbátorban lévő, többször áthelyezésre került, és még többször megrongált tumba eredeti föliratos részéből ma csak egy kis töredék ismert. (4. kép) Hogy a helyreállított síremléken mégis az egész szöveget látjuk, azt Révai Péter koronaőrnek köszönhetjük. Ő 1621-ben látta és leírta az akkor még ép sírverset. Minden újabb közlés az ő egykori másolatára alapul. Ezen forrás alapján Báthory István epitáfiuma egykor így szólt az odalátogatóhoz:

¹⁹ PAULUS CROSNENSIS, *Panegyrici ad divum Ladislaum regem Pannoniae... et pleraque alia connexa carmina*. Wien, 1509.

²⁰ „Il vescovo de Watia, fratello de Vojvoda homo piu presto literato che di experientia, ne auctorita, se non quanto lo riscalda l'autorita del fratello.” Maffeo da Treviglio milánói követ jelentése Mátyás király halála után 1490 nyarán. Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. Szerk. Nagy I. és Nyáry A. Budapest 1878, 221.

Qui Curios vita vicit, probitate Catones,
 Aequavitque Numam, religione Dei:
 Nam coluit verum prisca pietate Tonantem,
 Et nunquam domuit foeda libido virum.
 Hic capit Alpinos, Moldavos, protegit idem
 Sanguine Silvanos, et tegit ipse suo.
 Egregio Stephanus saevos qui pectore Turcos
 Prostravit toties, hac requiscit humo.
 At vos, o Bathorum gens, hunc lugete parentem,
 Nam Bathorum cecidit firma columna domus.²¹

Ha ezt a verset összehasonlítjuk a Báthory Miklósról írottal, akkor meg kell állapítanunk, hogy más-más irodalmi ízlés szülöttei. A váci püspökre írottól megállapíthattuk, hogy az egy célszerű és tárgyyszerű lapidáris alkotás. Ezzel ellentétben István vajda epitáfiuma nem követi a sírfömlatok szokásos szabályait. Akár könyvbe kívánczozó műalkotásnak is tekinthetnénk. Az első sorokban a Curiosok, Cato és Numa Pompilius valóban a „prisca pietas” itáliai példái. Nem lehet véletlen, hogy így együtt Horatiusnak éppen egy Augustust dicsőítő ódájában találjuk őket.²² Istennek a „verus Tonans” megnevezése sem az egyházi latinság szokászetéből való. A 4. sorban a „vir”, akit „nunquam domuit foeda libido” a vajda minden forrásban említett nőtlen voltára utal. De a kortársak ráismertek Cicerónak akkor legtöbbet olvasott műve, a *De oratore* soraira, ahol a XII táblás törvények szerint élő, ideális római férfiről van szó.²³ Az ötödiktől a nyolcadikig terjedő sorok végre megnevezik az előttük nyugvót. Itt végre hősi tettei, azaz „historiája” kerül előadásra. A befejező sorok a család, a „gens Bathoreum” gyászát hangsúlyozza. István vajda halálával most a ház oszlopa dőlt ki. A „firma columna” eszünkbe kell, hogy juttassa Váradi Péternek Miklós püspökhöz írt, említett levelét. Váradi szerint nem található „firmiores ... solidioresque columnas” a Báthory fivéreknél.²⁴ Összegezve az elmondottakat, István vajda epitáfiumáról nagyon is elképzelhető, hogy annak szerzőjét Báthory Miklós humanista környezetében keressük.

²¹ PETRUS DE REWA: *De Monarchia*. Ffuri, 1659. 59. Révai min koronaőr kísért a koronát, amikor azt Bethlen Gábor 1621-ben a Nyírbátorhoz közeli Ecsdre vitette. SZILÁGYI SÁNDOR, *Révay Péter és a szent Korona*. Budapest 1876. (Értekezések a a tört. Tud. Köréből V/I.)

²² Horatius I 12.

²³ Cicero, *De oratore* I 43, 149.

²⁴ „Non posse status nostri ... neque firmiores neque solidiores columnas, quam comitem Stephanum vajdodam et dominum Vaciensem invenire”. Váradi Péter levele Báthory Miklóshoz 1491. június 15. Ld. 7. jegyzet, p. 216.

Most térjünk vissza Miklós püspök sírverséhez. E műfaj sajátossága, hogy az utolsó sorok hangsúlyos mondanivalót hordoznak. Versünkben ez így hangzik:

Te regina poli coluit tibi nobile struxit
Hoc opus obsequio premia redde pio
Scilicet hanc animam posito jam corpore virgo
Anglorum socies perpetuesque choro

A Mennysország Királynőjét szólítja meg, akinek az elhunyt tisztelője volt, hiszen ezt a „nobile Opus”-t neki emelte. A nemes vagy fönséges mű vonatkozhat a Szűz Mária titulust viselő Székesegyházra, egy új Mária-oltárra, de egy Mária-kápolna megújítására is. A kérdés a vers alapján eldönthetetlen. A „hoc opus” viszont csak arra a helyre vonatkozhat, ahol egykor a sír volt, amelyet nyilván maga választott nyughelyéül. Ennek közelebbi elhelyezése a bevezetőben ismertetett körülmények miatt ma reménytelen vállalkozás volna. Nagyon óvatosan vetem föl a kérdést, hogy a bártfai kéziratban a versünk fölött kitörölt sorok megfejtője egyszer majd ehhez a kérdéshez is adalékkal szolgálhat.

A váci székesegyház, amelynek megújításához Miklós püspök olasz mesetereket hozatott, ma már romjaiban sincs meg. Nem ismerjük annak Mária-kápolnáját vagy oltárait sem. De ez az epitáfium tanúsítja, hogy a püspök, mint a Báthory család többi tagja is mélységes tisztelője volt Máriának. A Báthory család Szűz Mária tiszteletének itt most csak két kiemelkedő emlékre hívom föl a figyelmet. A korábban említett István vajda a kenyérmezei ütközetből való csodálatos megmenekülése emlékére a lorettói kápolna részére ezüstdomborművet ajándékozott. Egyetlen forrásunk erre Pázmány Péter tanúságtévése:

„Lauretomban egi nagi öreggh reghi ezüsből czinalt Bodogh azzoni abrazattia vagion melliet szememmel lattam, es az ő labanal, fegiuerbe öltözöt terden alua ki öntetet reghi Bathori Istvan kepe is. A mely ezüst oszlopocskan all pedig a Bodogh Azzoni eppen ki öntöt abraziattia, azon e vagion irva: Magnificus Dominus Comes Stephanus de Bathor, Vaivoda Transsylvanus, et Siculorum Comes, nec non Iudex Curiae Serenissimi Principis D. Matthiae dei gratia Reghis Ungariae, Bohemiae etc. in honorem Dei et eius Genitricis Mariae, ob eam causam, quod ipse per intercessionem eiusdem Virginis gloriosae, a quodam

maximo periculo liberatus fuit. Anno MCCCCLXXXIX dicavit.
Ihon hallod, hogi a Bodogh azzoni kõniõrgheſe altal Bathori
Iſtvan nagi veſzedelembõl menekedet ki, es annak õrõk
emlekezetetis hatta.”²⁵

A Pázmány lejegyezte szövegbõl kiderül, hogy a fogadalmi ajándék a kenyérmezei ütközet után tíz évvel jutott el Lorettóba. A késedelemnek nem lehetett a távolság az oka, mert Itáliával ezekben az években intenzív volt a kapcsolat. A magyarázat máshol keresendõ. A lorettói Casa Santa körüli templom építését 1465-ben kezdték meg. A viszonylag új kegyhely lelkes propagátora Antonio Bonfini volt, mint a közeli Recanati tanára 1478-tól. Ő, amint az ismeretes, 1486-ban Mátyás szolgálatába ajánlotta tollát. Közben megtartotta itáliai állását is, évente hazautazott. Éppen 1489-bõl van arra adatunk, hogy Lorettóban járt.²⁶ Ő vihette Báthory István ezüstdombormûvét a kegyhely templomába. A mûalkotás – készülhetett Magyarországon – a lorettói kegyhely többi kincsével együtt, a napóleoni háborúnak eset áldozatul.

Megmaradt és ma is a magyarországi reneszánsz kiemelkedõ kincse Báthory II. András Madonnája. Készítettõje tovább építtette nagybátyja, az említett Báthory István nyírbátori igényes környezetét, tanúsítva a család Mária-tiszteletét.

Három olyan hajdan meglévõ emlékrõl volt szó az elõbbieken, amelynek a már csak alapanyagát, töredékét vagy még azt sem bírjuk. Egykor volt mûalkotásoknak többé-kevésbé pontos leírását csak a papír õrizte meg napjainkig ércnél maradandóbban! Vajon a Báthory Miklós püspök sírlapjából átfaragott vörösmárvány medence meddig árválkodik még a kihasználatlan, csak pókok lakta egykori ferences kolostorban? A sérült, de most még megjavítható emléke a váci Székesegyház ötszáz éves múltjának talán helyet kaphatna a szépen felújított nagypréposti palotában.

²⁵ PÁZMÁNY PÉTER, *Keresteni felelet*. Graz 1607. 86v–87r. Pázmány mûvének van modern helyesírású kiadása is. De mivel itt valamennyi szöveget az elsõ lejegyzés állapotában közöltem, ezzel sem tettem kivételt.

²⁶ GERHARD RILL, *Antonio Bonfini* DBI 12, 1970. 28–30 és az ott idézett irodalom.

1. kép A Báthory Miklós püspök (†1506) sírkövéből faragott barokk falikút a váci ferences kolostorban. *Lővei Pál felvétele*

F. C.

1500. Nicolaus. (a)

1510. Franciscus I. de Varza. (b)

1511. Idem.

1514. Ladislaus II. Tathian. (c)

1517. Idem.

1518. Idem.

1520. Ioannes II. Orfegh de Euth. (d)

1521. Idem.

1522. Idem.

(a) Epitaphium de illo hoc efflat.

Nicolaus Balhor pater hoc sub marmore efful,

Gloria qui Sancto Religionis erat.

Quid quid habent Regum facies volumina norat,

Novent et quid quid regina sacra vocat.

Hyllonias omnes, celebravit caemine vales,

Lingua latina tibi, Troque nota fuit.

Te Regina soli coluit tibi nobile paucis

Hoc opus, obsequio iustitia reddo pio.

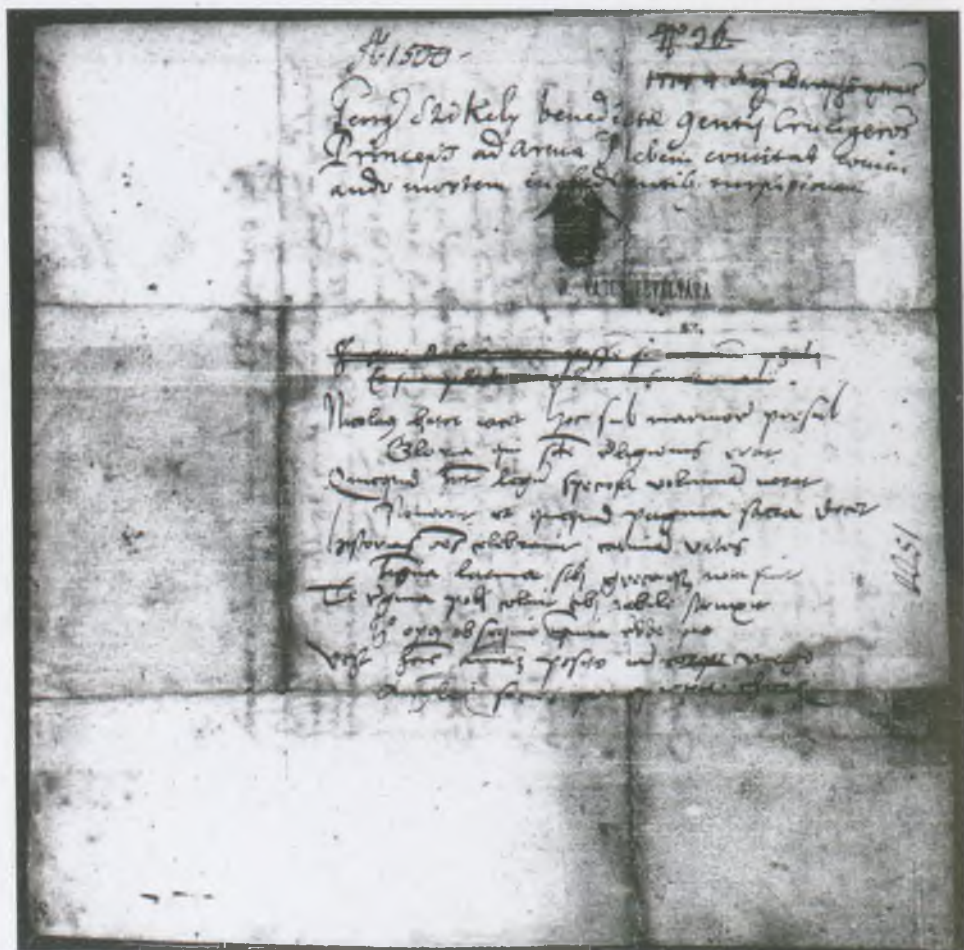
Illucet hanc animam, posito jam corpore, Virgo

Angelico societ, perpetuaque choro.

(b) Thesaurarius Regis.

(c) Secretarius ~~Regis~~ Regis majestatis.

(d) Ex Symienfi Episcopatu ad Vaciensem trans-
latu.

3. kép Báthory Miklós sírverse Dózsa György levelének hátára írva
 (Budapest, Magyar Országos Levéltár, Df 217355.)

4a. kép Báthory István erdélyi vajda (†1493) tumbájának töredéke
(Nyírbátor, Református templom)

QUI CURIOS VITA VICIT, PROBITATE CATONES
AEQUAVITQUE NUMAM, RELIGIONE DEI:
NAM COLUIT VERUM PRISCA PIETATE TONANTEM,
ET NUMQUAM DOMUIT FOEDA LIBIDO VIRUM.
HIC CAPIT ALPINOS, MOLDVANOS PROTEGIT IDEM
SANGVINE SYLVANOS, ET REGIT IPSE SUO.
EGREGIE STEPHANUS SAE**VOS QVI** PECTORE TURCOS
PROSTRAVIT TOTIES **HAC REQVIESCIT** HUMO.
AT VOS O BATHORUM GENS **HVNC** LUGETE PARENTEM
NAM BATHORUM CECIDIT FIRMA COLUMNA DOMUS.

4b. kép Báthory István erdélyi vajda tumbájának egykori felirata.
(Entz Géza rekonstrukciója)

326559

VÁCEGYHÁZMEGYE MŰLTJÁBÓL

Capita ex Historia
Diocesis Vaciensis

Episcopus
Dr. Beer Miklós

Kiadja – Edidit
Pálos Frigyes

308832

BÁTHORY MIKLÓS VÁCI PÜSPÖK (1474-1506) EMLÉKEZETE

TANULMÁNYOK
A „VÁCI PÜSPÖKSÉG BÁTHORY EMLÉKÉVE 2006”
ALKALMÁBÓL RENDEZETT KONFERENCIA ANYAGÁBÓL

SZERKESZTETTE
HORVÁTH ALICE

MTAK

VÁC
2007.

A Váci Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény
székházában 2006. október 13.án elhangzott előadások

A KONFERENCIÁT ÉS A KIADVÁNYT TÁMOGATTA:
DR BEER MIKLÓS VÁCI PÜSPÖK ÉS A VÁCI PÜSPÖKSÉG

MTAK

BA-057.772

Báthory Miklós váci püspök
(1474-1506) emlékezete
200905022

ISBN 978-963-06-2364-3

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A BÁTHORY EMLÉKBIZOTTSÁG TAGJAI:
ELNÖK: DR BEER MIKLÓS VÁCI PÜSPÖK
TITKÁR: DR VARGA LAJOS VÁCI SEGÉDPÜSPÖK
PÁLOS FRIGYES, PRÉPOST ŐRKANONOK,
SZÉKESEGYHÁZI KINCSTÁR ÉS EGYHÁZMEGYEI GYŰJTEMÉNY IGAZGATÓJA
ZOMBORKA MÁRTA
A PMMI VÁCI TRAGOR IGNÁC MÚZEUM IGAZGATÓJA
DR. BERTÉNYI IVÁN EGYETEMI TANÁR
DR ÉRSZEGI GÉZA EGYETEMI TANÁR
DR KUBINYI ANDRÁS EGYETEMI TANÁR
DR. SOLYMOSI LÁSZLÓ EGYETEMI TANÁR
DR MOLNÁR LAJOS IGAZGATÓ

A borítón: Báthory Miklós püspök címere, Vácról
Kiadó: Váci Egyházmegyei gyűjtemény Pálos Frigyes igazgató
Nyomdai munkák: KUCSÁK KÖNYVKÖTÉSZET ÉS NYOMDA, VÁC

200905022

TARTALOMJEGYZÉK

VARGA LAJOS: Előszó	5
TÖRÖK JÓZSEF: Báthory és a kortárs magyar püspökök	7
KUBINYI ANDRÁS: Báthory Miklós politikai szereplése	13
ÉRSZEGI GÉZA: Báthory Miklós oklevelei	31
BERTÉNYI IVÁN: Báthory Miklós címerének néhány problémája	55
SÖLCH MIKLÓS: Főpapi pecsétek Báthory Miklós korából	63
VARGA LAJOS: A váci székeskáptalan Báthory Miklós korában	73
DOBSZAY LÁSZLÓ: Liturgikus ének Magyarországon Báthory Miklós püspök korában	111
MIKÓ ÁRPÁD: Reneszánsz emlékek Báthory Miklós püspök idejéből ...	117
ROZSONDAI MARIANNE: Báthory Miklós feltételezhető könyvei	131
TETTAMANTI SAROLTA: Báthory Miklós váci építkezései	145
RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES: Báthory Miklós sírverse	157
TÓTH NORBERT: A Báthory család birtokgyarapítási törekvései a XV. század közepétől	173
HORVÁTH ALICE: „TENPLVM DOMINI” – a tereskei pasztofórium és a magyarországi reneszánsz pasztofóriumok	191
NAGY GYÖRGYI: A Báthory casula	237